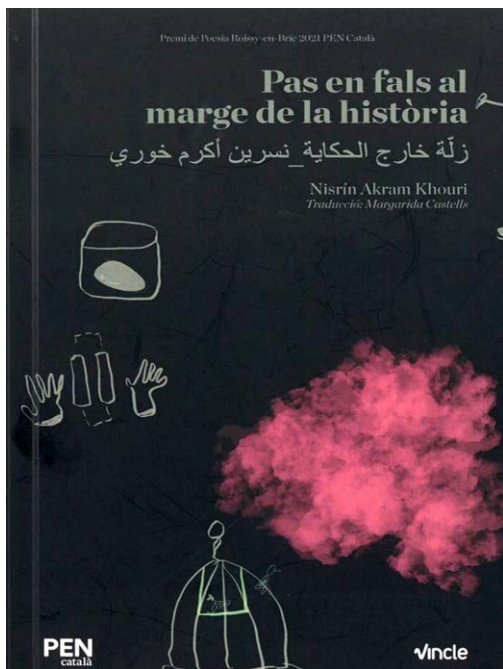

AKRAM KHOURI, Nisrin, *Pas en fals al marge de la història*, Altriam Media & Events, S.L., col·lecció Vinclé Poesia, València, 2021, 109 p.

El 23 de febrer, tenia lloc a la Biblioteca Central de Santa Pola una nova sessió, la número 37, de *Poetas en la Biblioteca*, en què intervingueren el cantautor alacantí Txus Amat i els poetes Andreu Cañadas i Nisrín Akram Khouri, que presentava el seu llibre *Pas en fals al marge de la història*.

El tercer poemari de la poetessa siriana Nisrín Akram Khouri (Homs, 1983), editat per Vinclé Editorial i guanyador del Premi de Poesia Roissy-en-Brie per a escriptors i escriptores refugiats a Europa i convocat pel PEN català, és una constant i interessant confluència de contraris.

La poeta mescla amb naturalitat i senzillesa lèxica i formal allò que és sensorial amb allò que és anecdòtic, els fets històrics i bèl·lics amb la biografia personal més íntima. La quotidianitat i el món oníric es donen la mà en una lírica de vers lliure que conjuga a la perfecció i sense

esforç aparent la tradició de la poesia clàssica àrab (repeticions, musicalitat, ritme, enumeracions, estructura de cançó tradicional, etc.) amb les formes contemporànies de la poesia europea o nord-americana més actual (jocs de paraules, ironia, el·lipsi, imatges i metàfores fora del que és comú, i un to narratiu i confessional en què el *jo* i el *tu* marquen la pauta dels seus versos).

En els seus poemes trobem amb facilitat una curiosa combinació de tons i temàtiques contraposades: amargor/tendresa, romanticisme descarnat/erotisme de baixa intensitat, memòria de la infància i la joventut/crònica de la crua actualitat social, sempre tot tamisat per la més profunda emoció i un humor fi i intel·ligent quan el dramatismes del poema ho requereix.

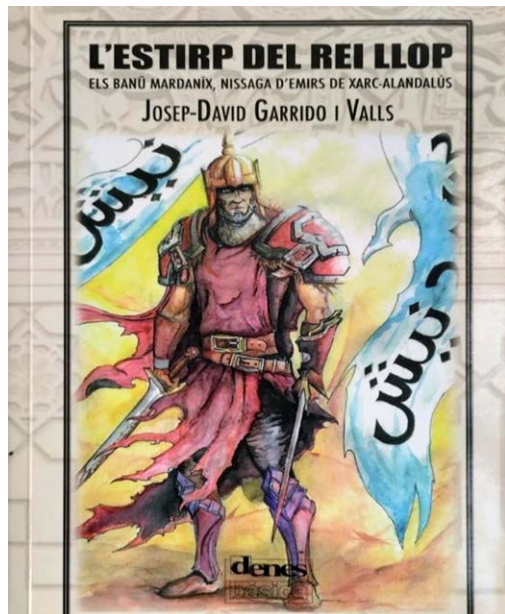
El llibre es divideix en dues parts titulades «dins» i «fora», que bé hagueren pogut dir-se «arrel» i «exili». Arrel de la memòria, plena d'olors, sons i records sensorials de la infància i la joventut a Homs. Exili no sols físic i vital, sinó també emocional i cultural. El procés d'adaptació a una ciutat europea com és Alacant i el naixement de la seua primera filla, que ací Nisrín ens conta, és tot un viatge vers una nova realitat postpandèmia i un nou món occidental que l'acull, amb les seues incoherències i les seues contradiccions.

Esment especial per al magnífic treball de traducció que ací ens ofereix la filòloga i traductora de Torelló, Margarida Castellés Criballés, en la qual es percep clarament un coneixement profund del passat i el present de la realitat de Síria i un afecte i admiració sincera per l'obra de Khouri.

Convide a tots els lectors curiosos de poesia en català que tinguen interès per descobrir formes poc habituals i diferents de percebre el món i la realitat tan complexa, violenta i canviant que ens envolta, que s'acosten sense por a la serena, emocionant i intel·ligent poesia de Nisrín Akram Khouri.

Ramón ANDREU CALDERÓN

GARRIDO I VALLS, Josep-David, *L'estirp del Rei Llop: Els Banū Mardanīx, nissaga d'emirs de Xarc-andalús*, Denes, Paiporta, 2022, 584 p.

Qui eren els Banū Mardanīx? Nissaga d'emirs xarq-andalusins, de l'orient andalusí, però oriünda de la Marca Superior, l'*ath-Thagr*, arribaren al poder en 1147 amb l'entronització de Muḥammad ibn Sa'd, el *Rex Lupus* o *Rei Llop* de les cròniques cristianes, a València i Múrcia. Josep-David Garrido i Valls basteix la biografia d'aquest governant, tan transcendental per a la història andalusina de mitjan segle XII i alhora reconstrueix la història política d'al-Àndalus en aquell segle, la d'abans i la de després de l'arribada dels almohades. Fou un membre d'aquesta família qui governà València abans de la conquesta pels catalanoaragonesos de Jaume I en 1238.

El llibre de Garrido i Valls és una aportació valuosa a l'estudi d'al-Àndalus en els segles XII i XIII. L'estudi del regnat i de la personalitat política de Muḥammad ibn Sa'd bé que

mereixia l'atenció dels historiadors. El reputat arabista Jacint Bosch, l'autor de *Los almorávides* (1956), se n'adonà i, precisament, ell fou qui escrigué l'entrada «Ibn Mardanīsh» per a *The Encyclopaedia of Islam* dedicada al *Rei Llop*, però no pogué o no tingué temps a fer-ne més. Ambrosio Huici, a la seua voluminosa *Historia política del imperio almohade* (1956), també parla d'aquell governant xarc-andalusí, però la presència de Muḥammad ibn Sa'd en aquesta obra és marginal, subsidiària dels successors del califat heterodox nord-africà. Esmenten les obres de Bosch i Huici perquè encara hui són vigents i de les quals el treball de Garrido i Valls és hereu. No debades, l'autor de *L'estirp del Rei Llop* es declara «un relleu més en la cursa del coneixement històric, tot tenint en compte els rellevistes que m'han precedit, sense els quals aquest llibre haguera estat impossible» (p. 20). I la nòmina de rellevistes és immensa a jutjar per la bibliografia i les fonts consultades (p. 545-579).

L'estirp del Rei Llop és una obra fruit de la maduresa historiogràfica de l'autor, que —paga la pena reconèixer-ho ací— ha mantingut una especial atenció per la història d'Elx i el Baix Vinalopó del segle XV, com demostren els seus estudis sobre la baronia d'Elx i Crevillent en temps de la senyoria de Barcelona publicats en *La Rella* (núm. 11, 16, 20 i 29). *L'estirp del Rei Llop* no oblida el Baix Vinalopó. A les acaballes del regnat de Muḥammad ibn Sa'd, en 1171, Elx protagonitzà una revolta *antimardanixina* que comportà una dura repressió (p. 335-337) i que costà la vida a l'imam de la mesquita-aljama de la població, Abū l-Ḥasan 'Alī ibn Muḥammad al-Farsī, i al cadí Abū Bakr ibn Ibrāhīm ibn Aḥmad ibn Juzar. Garrido i Valls, doncs, ens descobreix els personatges d'aquella Elx de la segona meitat del segle XII.

Obra, com he dit, de maduresa, l'autor no amaga que els inicis de la recerca sobre Ibn Mardanīx, el *Rei Llop*, començà allà pels anys noranta del segle passat, quan encara estudiant

se sentia atret per la història andalusina. Així ho reconegué a la presentació del llibre a Elx (Casal Jaume I, 9 de juny de 2022). Temps després i molt d'estudi esmerçat, aquell somni de joventut s'ha fet realitat en una obra hàbilment trenada, tant des del punt de vista historiogràfic *stricto sensu* com també del literari, perquè *L'estirp del Rei Llop* és un assaig històric agraït de llegir, en què el lector especialista trobarà informació detallada dels fets narrats i el menys avesat la satisfacció d'albirar aquell al-Àndalus pretèrit, tan desconegut per al gran públic.

A la introducció l'autor aprofita per a criticar la historiografia medievalista espanyola que ha menystingut els emirs i soldans andalusins, qualificant-los injustament de *reyezuelos*, fins i tot des de l'arabisme (p. 16-17). També explica que *L'estirp del Rei Llop* és un llibre hereu d'altres dos de l'autor, la biografia que dedicà a *Ramon Berenguer IV* (Barcelona, Rafael Dalmau, 2014), el comte català rival de Muhammad ibn Sa'd, i el llibre titulat *Al-Azraq: El cabdill andalusí que desafia Jaume I* (Paiporta, Denes, 2015), en què ja apuntava la línia a seguir en l'estudi de la vida de l'emir Zayyān ibn Mudāfi', l'últim sobirà andalusí de València. I és que *L'estirp del Rei Llop* no acaba en la mort d'aquest (8 de març de 1172), sinó que continua fins a la mort de Zayyān, lluny de la seua terra, a l'exili a Tunis, entre agost de 1269 i agost de 1270.

Història d'una estirp, el primer capítol (p. 23-54) està dedicat als inicis de la nissaga i al nom que la identifica, Mardanīx. Destaca la figura de Sa'd, el governador de Fraga (Baix Cinca), pare del *Rei Llop* i del seu germà, el *ra'is* Abū l-Ḥajjāj Yūsuf, avi de Zayyān. El segon capítol (p. 55-116) explica l'establiment de la família de Sa'd a València; el tercer (p. 117-160) com la família va acaparant el poder i el quart (p. 161-190) com Muḥammad ibn Sa'd, el fill de Sa'd el de Fraga, es converteix en emir de Xarq al-Àndalus. Els capítols 5 (p. 191-262), 6 (p. 263-308) i 7 (p. 309-348) aborden

el regnat del *Rei Llop* i la història política de l'emirat que regí. Mort el *Rei Llop*, la història dels Banū Mardanīx continuà a València, mentre que els fills de Muḥammad ibn Sa'd acabaren al Marroc (capítol 8, p. 349-394). El declivi almohade, ja entrat el segle XIII, és analitzat en el capítol 9 (p. 395-442). Finalment, l'estudi de Zayyān, ocupa els dos capítols finals (10, p. 443-514, i 11, p. 515-544).

No hi manquen, al llibre, utilíssims arbres genealògics, indispensables per a situar a cada membre de la família (p. 28, 346 i 397). La recerca genealògica és un ingredient indispensable d'aquest llibre, fins allà on a través de les fonts (majoritàriament, com el lector pot suposar, en llengua àrab) s'ha pogut desvetlar. Igualment de rellevant és la recerca literària. L'autor de *L'estirp del Rei Llop* no s'està d'esmentar i, si s'escau, reproduir els versos dels grans literats del període: Ibn Khafāja, Ibn az-Zaqqāq, ar-Ruṣāfi, Ibn-ʿAmīra, Ibn al-Abbār, etc., traduïts en alguns casos per primera vegada al català. Tot plegat, *L'estirp del Rei Llop* conforma un retaule ben reeixit, de rigor impecable, de la vida política, social i cultural de l'*ax-Xarq* (l'Orient) andalusí.

Finalment, no m'estic de ressaltar la magnífica edició. No hi falten les il·lustracions, que contribueixen a reforçar poderosament el producte final. Comptat i debatut, *L'estirp del Rei Llop* és un llibre excepcional. Ara per ara, amb les excepcions de la *Historia musulmana de Valencia y su Región* (1970) d'Ambrosio Huici i *Les musulmanes de Valence et la Reconquête* (1990-1991) de Pierre Guichard, no hi ha un estudi tan complet de la història andalusina –àrab– del País Valencià. I –atenció!– aquest, el de Garrido i Valls, està pensat i escrit en català, la qual cosa, sens dubte, és un valor a destacar i a agrair. Benvingut, doncs, siga *L'estirp del Rei Llop*, un llibre commovedor per la història que relata, la d'un país dissortat que deixà d'existir, però que invita a conèixer-lo i a estimar-lo als valencians del present.

Bernat GARRIDO I DOMÈNECH

Revista de Museologia. Revista científica al servicio de la comunidad museológica, n° 85, 2022, 144 p.

En 2022 l'Associació Espanyola de Museòlegs dedicà un número monogràfic de la *Revista de Museologia* al Patrimoni Cultural Immaterial (PCI), exemplar coordinat per Maria Gertrudis Jaén i Ana Carro, que inclogué un extens dossier sobre la *Festa d'Elx*. Aquest número reuneix les intervencions que tingueren lloc a Elx en 2021, en la cinquena edició del Congrés de Patrimoni Immaterial, titulat *Perspectives actuals i reptes futurs en la conservació del Patrimoni Cultural Immaterial*. Aquesta reunió científica fou una de les activitats amb les quals es commemorà el XX aniversari de la declaració de la *Festa* com a Obra Mestra del Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat.

El PCI inclou pràctiques i expressions vives heretades dels nostres avantpassats transmeses als nostres descendents, com ara tradicions orals, arts escèniques, usos socials, rituals, actes festius, coneixements i pràctiques relatius a la naturalesa i l'univers, i sabers i tècniques vinculats a l'artesanía tradicional.¹

¹ Govern d'Espanya. Ministeri de Cultura i Esport, <https://bit.ly/3luJEaL>. [En línia]. [Consulta: 25 de gener de 2023].

Per tant, el PCI està format pels elements no físics de les tradicions dels pobles: idiomes, música, cerimònies, ritus, festes, actituds de socialització² En definitiva, per tot allò que caracteritza les diverses societats en el seu dia a dia, això és, «el dir i el fer» canviants i adaptables. Bé, però, com es protegeix açò? Com es conserven les nostres festes, les nostres cerimònies i aquest patrimoni de comportaments i actituds que, en definitiva, són present, en tant que formen part de les nostres vides en l'actualitat? Després de la lectura de les 144 pàgines d'aquesta monografia, estem segurs que estarem més a prop de poder respondre a aquestes i a altres qüestions d'indole similar.

La revista obri amb un text de l'escriptora Espido Freire, guanyadora del Premi Planeta en 1999, en el qual ens parla del seu museu fetitxe, el Guggenheim de Bilbao, i del que representa tant per a ella, en la part personal, com per al que, en la seua opinió, la seua construcció ha significat per a aquesta capital basca. Seguidament, la fotògrafa il·licitana María Ángeles Sánchez desgrana la seua trajectòria professional a través d'una entrevista en la qual es posa de manifest l'enorme treball dut a terme en la difusió de les festes populars, ingent tasca duta a terme amb l'espenta i la il·lusió que sempre l'han acompanyada en totes les seues activitats. A continuació, la revista publica dotze articles –firmats per quinze autors i autores– que s'aproximen al PCI, la meitat relatius a la *Festa* i integrats en un dossier sobre aquesta.

En el primer dels textos, María Pía Timón ens acosta als orígens de la protecció d'aquest patrimoni acabat d'arribar a la legislació (2003), any en què la UNESCO celebrà la Convenció per a la seua salvaguarda, document que entraria en vigor tres anys més tard, quan seria ratificat pel nostre país. Amb posterioritat, fites com la Carta de Terol o les jornades sobre béns culturals immaterials organitzades per l'Institut

² Sara González, Sara - María Ángeles Querol, (2014), *El Patrimonio Inmaterial*, Catarata, Madrid, p. 10.

del Patrimoni Cultural d'Espanya (IPCE) –tots dos en 2009– prepararen el camí del Pla Nacional de PCI, en la redacció del qual intervingueren, entre altres, tècnics de l'Administració General de l'Estat i de les comunitats autònomes. Aquest pla, aprovat en 2011, establí criteris d'actuació i metodologies a aplicar en aquesta tipologia de patrimoni, actuant com una mena d'antesala de la Llei 10/2015 de salvaguarda del PCI. Al llarg del seu article, Timón ressalta la importància de les comunitats portadores i posa l'accent en aquelles qüestions que amenacen aquest patrimoni, com la turistificació o la mercantilització. La brillant trajectòria professional de l'autora, ara jubilada, va unida a la reivindicació del PCI, la situació actual del qual deu molt al seu saber fer en el Ministeri de Cultura i Esport.

Per la seua part, María Agúndez, de la Subdirecció General de Gestió i Coordinació de Béns Culturals, aborda el paper de l'Administració pública en la protecció d'aquest patrimoni. Segons aquesta autora, l'èxit de la Convenció ha sigut pràcticament unànime, en haver sigut ratificada per 180 estats, tal vegada –hi afegeix– pel caràcter identitari amb què sol adornar-se els fets immaterials. En el seu article s'insisteix també tant en la importància que revesteixen les persones portadores com en la necessitat d'elaborar inventaris que documenten un patrimoni que requereix una considerable pedagogia, tenint en compte la seua condició inclusiva i no excepcional. Si bé recomana la lectura de la totalitat de la revista, l'aportació de María Agúndez resulta indispensable per a aprehendre el fet patrimonial i, en concret, el sistema de llistes adoptat per la Convenció. Encara que som conscients del fet que en determinats debats no és necessari intervenir, demane encaridament a tots aquells que discriminen patrimonis segons la llista en la qual estiguen inscrits que s'acosten a aquestes pàgines.

Successivament, la publicació va incorporar-hi les aportacions de diversos professionals, amb distints enfocaments i plantejaments.

Lluís Garcia, director general de l'Institut del Patrimoni Cultural Immaterial, aborda el paper de les organitzacions no governamentals en la salvaguarda d'aquest patrimoni. Conchi Cagide, advocada especialista en propietat intel·lectual, parla d'aquesta aplicada al PCI, un tema especialment complex, ja que s'ha de contemplar autoria, temporalitat o territori, entre altres factors. Isabel Picó, directora del Centre d'Educació Infantil i Primària número 49 (el col·legi de Puçol), juntament amb qui firma aquesta recensió, tracten sobre l'origen i l'evolució seguida pel Museu Escolar de Puçol, bé integrat en el Registre de Bones Pràctiques de Salvaguarda del PCI. El text d'Antonio Herrero (cap de la Unitat de Disseny Expositiu del Museu Valencià d'Etnologia) subratlla la modernització del llenguatge museogràfic, la creativitat, el repte que suposa mostrar allò que ni és no material d'una cultura. De fet, la seua aportació constitueix, juntament amb la del Museu Escolar de Puçol i la de Joan Castaño (arxiver i mestre de cerimònies del Patronat del Misteri d'Elx), els tres únics textos que, de manera específica, es refereixen a la museïtzació del PCI.

Pel que fa als articles referits a la *Festa*, el sumari s'inicia amb el firmat pel ja citat Castaño i per Luis Pablo Martínez (inspector de Patrimoni Moble de la Generalitat Valenciana), que descriuen de forma succinta la representació. En el segon d'aquells, Manuel Rodríguez (vocal del Patronat de la *Festa* i exalcalde d'Elx) ens aproxima a la protecció del drama sacrolíric a través de la història, i desglossa la dilatada sèrie de disposicions municipals, autonòmiques, estatals i internacionals que, almenys des del segle XVI, han configurat la superestructura d'una celebració comunitària. En tercer lloc, Luis Pablo Martínez, novament, presenta un text en el qual desgrana pas a pas el procés que seguí la candidatura de la *Festa* per a la proclamació com a Obra Mestra del Patrimoni Oral i Immaterial de la Humanitat.

Es tracta d'un article, en alt grau, de tints autobiogràfics, tal fou el compromís, la competència i la sensibilitat amb què el nostre amic Luis Pablo assumí aquesta tasca, en la qual comptà amb nombrosos suports dins i fora de la ciutat. Foren moltes les persones i les entitats que prestaren ajuda perquè la candidatura prosperara, persones que l'autor no oblida mencionar-hi, algunes de les quals ja no es troben entre nosaltres.

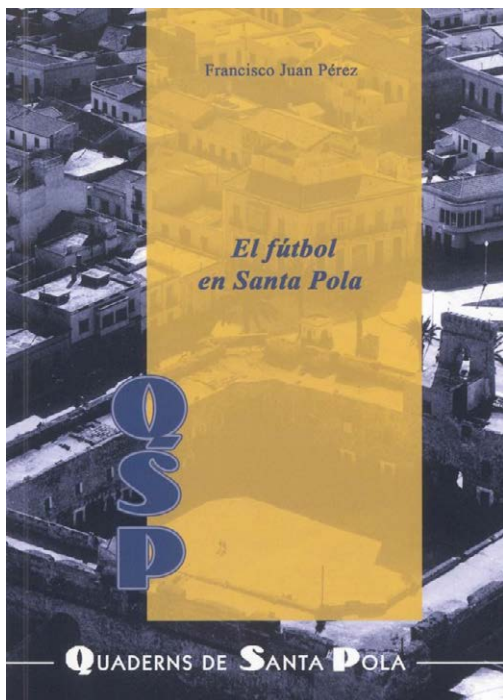
Continuant amb la lectura del volum, arribem a l'aportació firmada per Hèctor Càmara (president de la Comissió de Representacions del Patronat del Misteri d'Elx) i Ana López (coordinadora d'aquest Patronat), que aborden la gestió de la *Festa* en els últims vint anys, és a dir, des de la seua proclamació com a PCI per la UNESCO, i ens fan partícips dels desafiaments i de les oportunitats a què s'han hagut d'enfrontar.

Més avant, María Serrano (secretària de la Càtedra Institucional Misteri d'Elx, de la Universitat Miguel Hernández d'Elx i professora de Dret Mercantil en aquesta universitat) desglossa en un extens article el paper jugat per aquesta càtedra i les seues accions de salvaguarda al voltant de la *Festa*, centrades en la investigació i en la difusió. La didàctica de la *Festa* i el seu acostament a les aules és el tema tractat per Maria Asunción Tormo i Àngela Girona (professores de Secundària), que se submergeixen en la projecció del PCI entre els més jòvens i incideixen en el repte que suposa la seua continuïtat. Joan Castaño firma un altre article, en aquesta ocasió, com s'ha esmentat, sobre la museïtzació de la *Festa*, tant en el mateix museu així denominat com en el de la Mare de Déu de l'Assumpció, patrona d'Elx. El volum es tanca amb la col·laboració de Pablo Mas (director de la Càtedra Institucional de Cinematografia i Documental Gudie Lawaetz, de la UMH), que compila els enllaços als vídeos del Misteri realitzats per ell.

En definitiva, estem davant un magnífic número de *Revista de Museologia*, dedicat íntegrament al PCI i a Elx, en incorporar-hi, com s'ha indicat, les ponències que es presentaren amb motiu del 20é aniversari del reconeixement del Misteri per part de la UNESCO, un fet que marcà l'esdevenir de la principal manifestació festiva d'Elx.

Rafael MARTÍNEZ GARCÍA

JUAN PÉREZ, Francisco, *El fútbol en Santa Pola*, Col·lecció «Quaderns de Santa Pola», 5, Ajuntament de Santa Pola, Alacant, 2022, 184 p.

En un poble com el nostre, subjecte a canvis tan ràpids en els costums, en les tradicions, inclús en l'estructura urbana i en els espais públics, ens sentim molt satisfets cada volta que aconseguim recuperar de l'oblit dades, llocs o protagonistes del nostre passat que ajuden a entendre el perquè de ser com som, i el camí que hem seguit per a arribar a la nostra realitat actual.

Aquest interès per la recuperació, i una decidida voluntat de divulgació, és l'esperit que guia els «Quaderns de Santa Pola», una sèrie de publicacions de l'Ajuntament de Santa Pola, coordinada des del Servei d'Arxius, Biblioteques i Normalització, en què s'inclou *El futbol a Santa Pola* com a número cinc de la col·lecció.

Fins ara, el que sabem del futbol a Santa Pola és el que podem trobar en algunes monografies locals, en la premsa, en els articles dels llibres de festes, i últimament en les xarxes socials. Es tracta d'informacions puntuals, mirades fugaces a moments significatius i als seus protagonistes, generalment textos difícils de consultar. Ens referim a publicacions com el primer volum de *Santa Pola. Datos históricos y curiosidades*, de Rafael Bonmatí Medina, editat en 1981; al treball de Vicente J. Molina García i Enrique Oriola Lafuente sobre l'eclipsi de sol de maig de 1900, o als apunts biogràfics sobre Manolo Macià de María Sempere Montiel en la revista de festes patronals de 1985.

Ara Francisco Juan Pérez, Paco Juan (jo diria *Pacojuán*, així de seguit) ens facilita la faena amb un documentat treball que és el resultat de tota una vida dedicada a l'esport local, com a practicant, com a tècnic i com a directiu. Entre 1971 i 1976 els seus primers cursos com a preparador de bàsquet i minibàsquet li permeten ser l'entrenador de les categories infantils en els diversos clubs de bàsquet que se succeeixen des de principis dels anys 70 a Santa Pola: Club Sierra Mar, Horóscopo Industrial, Club Baloncesto Santa Pola i, finalment, Club Baloncesto Delfines.

Serà a partir de 1981 quan, mitjançant els cursos de preparador de juvenils organitzats per la Federació Espanyola, comença la seua etapa vinculada al futbol base, compaginant la seua activitat com a tècnic amb els primers càrrecs directius, en el bàsquet, però sobretot en els clubs del futbol: en la temporada 1978-1979 és president del Club de Fútbol Atlético Santa Pola, i després de la unificació dels dos clubs locals de finals de la dècada dels 70, és directiu entre 1980 i 1991 de l'entitat resultant, el Santa Pola Club de Futbol, on serà vocal, secretari i preparador dels equips juvenils. En els anys 90, i amb l'aparició de noves entitats esportives, Paco Juan deixa les funcions direc-

tives, però es converteix, amb la seua experiència, en col·laborador de les diferents iniciatives que han sorgit al futbol base local: FC Bahía de Santa Pola, Club Deportivo Atlético Santa Pola o el mateix Santa Pola Club de Fútbol.

El coneixement dels protagonistes i dels secrets de l'esport a Santa Pola, la seua amplíssima experiència, l'exhaustiu treball de buidatge de les cròniques de premsa, de la documentació dels diversos clubs i la recopilació de les fotografies cedides per jugadors i familiars ha donat com a resultat un llibre que és a un temps un gran àlbum fotogràfic i un acurat recull de dades estadístiques, elaborades pel mateix autor, que ajuden a situar en el lloc que correspon els veritables protagonistes del futbol a Santa Pola.

En definitiva, un llibre que conté més de 200 fotografies, prop de 80 pàgines amb les plantilles de tots els equips locals, i altres deu d'estadístiques. 184 pàgines per a fer un repàs al futbol a Santa Pola, des de les notícies dels primers partits jugats pels mariners anglesos a la platja de l'Antina allà pel 1900, a l'anàlisi de la temporada 2019-2020.

L'autor no ha oblidat cap aspecte significatiu: els primers equips d'aficionats participants en els tornejos locals i provincials; els clubs federats i la seua evolució (ascensos, acords de col·laboració, fusions, classificacions, etc.); el futbol base; la recent eclosió del futbol femení; i, sobretot, les estadístiques, fonamentals per a posar nom i cognoms als protagonistes d'aquesta història. No obstant això, el llibre no esgota el tema, al contrari, obri les portes a continuar la investigació: biografies, experiències personals, documents significatius, les dades econòmiques, els patrocinis, són sols alguns dels aspectes que poden completar la imatge que tenim del futbol a Santa Pola, i el repte per a futures publicacions.

Si tenim presents el treball de Miguel Molina Picazo *Crevillente Deportivo, una ilusión, un sentimiento, una realidad: historia del fútbol en Crevillente* i les diverses publicacions

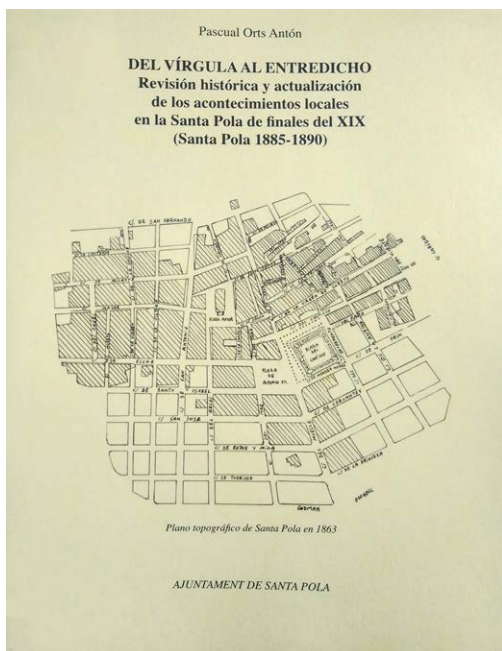
de Santiago Gambín a Elx, sobretot *Memoria de un centenario: Elche CF 1922-2022*, des de la seua modèstia *El fútbol en Santa Pola* és el títol que ens faltava per a completar la crònica històrica del futbol al Baix Vinalopó.

El llibre satisfarà la curiositat d'aquells que vulguen apropar-se a conèixer la petita història local de «ese violento ejercicio que realizan con una gran pelota de goma, valiéndose, para jugarla de la cabeza y de los pies, con prohibición absoluta de las manos y de los brazos», que descriu el cronista d'*El Liberal* el 29 de maig de 1900 i que, com hem apuntat, ja practicaven en la platja els mariners anglesos de les comissions científiques anglesa i escocesa de Lockyer i Copeland, vingudes per a observar l'eclipsi de sol de 1900.

Rafael PLA GRAU

ORTS ANTÓN, Pascual, *Entre la vírgula y el entredicho. Revisión histórica y actualización de los acontecimientos locales en Santa Pola a finales del XIX (Santa Pola 1885-1890)*, Ajuntament de Santa Pola, 2022, 112 p.

El llibre *Del Vírgula al Entredicho*, escrit per Pascual Orts Antón (que pertany al número 7 de la col·lecció «Quaderns de Santa Pola», s'ha editat per l'Ajuntament de Santa Pola i coordinat pel Servei d'Arxiu, Biblioteca i Normalització), és una edició doble que conté dos treballs d'investigació distribuïts en 112 pàgines. Es tracta d'un treball de recopilació de fets històrics del segle XIX, que venen a mostrar-nos el pensament i l'actitud social a Espanya. L'autor, per a escriure aquest llibre, s'ha documentat principalment d'articles de diaris de l'època, llibres d'actes de capítols, documentacions de l'arxiu, llibre de registre de defuncions i d'una dotzena de llibres de diversos autors. Gràcies a aquests hem pogut conèixer alguns aspectes més de la història de Santa

Pola. Els dos temes principals són l'epidèmia de còlera i l'*entredicho* a Santa Pola.

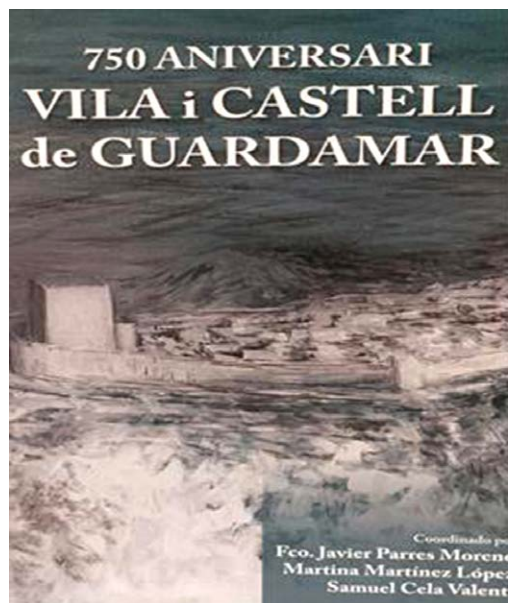
Santa Pola va ser un dels tres municipis valencians on primer es va vacunar contra el còlera. El doctor Jaume Ferran va trobar moltes reticències per a aplicar la vacuna en altres poblacions, però a Santa Pola va trobar una demostració de responsabilitat i preocupació pel benestar dels veïns, que van acceptar la vacunació de forma generalitzada. En aquella època, Santa Pola a penes superava els dos mil habitants, l'epidèmia de còlera va matar a més de huitanta persones i molt possiblement influí en la seua acceptació entre la població. A més, fa un treball molt destacable amb gràfics.

La segona part del llibre tracta d'un fet que socialment va commocionar a gran part de la població: la declaració per part del bisbat d'Oriola de la interdicció a Santa Pola (censura eclesiàstica que prohibeix a certes persones o en determinats llocs l'ús dels divins oficis, d'alguns sacraments i de la sepultura eclesiàstica). L'autor exposa els antecedents sociopolítics i religiosos per a poder comprendre com es desencadena aquesta situació. Els fets van de 1880 a 1890, moment en què sorgeixen les agrupacions espiritistes i la seua confrontació amb les autoritats eclesiàstiques locals.

En definitiva, es tracta d'un llibre molt ben documentat, i molt ben treballat, sobretot en l'estudi de l'epidèmia de còlera a Santa Pola.

Ramón SANTONJA ALARCÓN

PARRES GARCÍA, Fco. Javier (coord.), MARTÍNEZ LÓPEZ, Martina - CELA VALENTÍ, Samuel, 750 Aniversari. Vila i Castell de Guardamar, MAG - Ajuntament de Guardamar del Segura, Guardamar del Segura, 2021, 405 p. (+8 làmines dobles).

Per fi podem gaudir del monogràfic que pretén actualitzar la història medieval de la vila, però també la moderna i la contemporània. És una obra col·lectiva que dona una visió de la història de la localitat quant a ordenació política, comercial i comportaments socials, els quals han forjat el caràcter dels seus habitants.

El llibre es divideix en quatre blocs que fan referència a períodes cronològics i temàtiques comuns. Cada part va precedida per una il·lustració d'artistes locals.

El primer bloc parla de la història antiga i arqueològica, amb els diversos usos del turó del castell abans de l'edificació de la vila cristiana, amb la qual cosa s'hi aporten les últimes dades de les excavacions del 2019.

L'article primer, «El Castell de Guardamar del Segura. Projectes d'intervenció i noves estratègies de gestió patrimonial», d'Eduardo

López Seguí, José Amorós González i José David Busquier, és el que tracta les últimes actuacions dutes a terme al castell, de gran envergadura per a excavar, documentar i recuperar la muralla occidental; i, a més, han redactat el Pla Director del jaciment per a poder continuar amb futures intervencions, cosa que no s'havia dut a terme encara i era necessari per al futur.

El següent article, «Un santuari fenici al castell de Guardamar», d'Antonio García Menárguez (mort mentre es redacten aquestes línies, li retem el nostre sentit homenatge a la seua gran labor) i Fernando Prados, estudia les fases més antigues del turó del castell, d'època fenícia.

A la pàgina 73 es desplega una línia del temps entre 1241 i 1829.

El tercer article és «Arxius i documents per a la història moderna i medieval de Guardamar», de Martina Martínez, en què dona a conèixer els arxius que contenen documents sobre Guardamar, com l'arxiu municipal de la localitat, el d'Elx, el d'Oriola, el diocesà d'Oriola i el de la Diputació d'Alacant.

El segon bloc tracta de la història medieval. L'article «D'Almodòver (Al-mudawwar) a Guardamar», de Josep-David Garrido i Valls, rastreja en escrits àrabs i cristians els antecedents de la fundació al castell, plantejant noves hipòtesis sobre la ubicació d'Almodóvar, i criticant les anteriors traduccions errònies.

Continua un article de Santiago Ponsoda sobre «Els pobladors de Guardamar després de l'annexió del territori», en què aborda la singularitat del poblament amb gents arribades de molt diversos orígens, analitza el *Llibre del Repartiment d'Oriola* i aporta els noms dels primers pobladors per a seguir el rastre de cognoms que encara continuen entre la població.

El nou article «Poblament, aigua i horta: la construcció socioeconòmica del paisatge rural de la Vila (s. XIII-XIV)», de Míriam Parra, analitza com el repoblament cristià va alterar el paisatge andalusí i com aquest sobreviu amb prou faenes sota la pressió urbanística actual.

Els articles 7 i 8 de José Vicente Cabezuelo i de Juan Antonio Barrio tracten dels antecedents i de la guerra dels Dos Peres i les conseqüències nefastes que va tindre per a Guardamar, perquè va perdre el títol de vila i va passar a ser llogaret d'Oriola.

El tercer bloc abasta la història moderna. Un article de Claudio Navarro estudia els processos històrics d'administració de les salines de la Mata fins a la seua segregació a Torrevella en 1777.

L'apassionant treball de José Viudes, «De llogaret a vila: conflictes entre Guardamar i Oriola (1371-1692)», dona a conèixer l'etapa des de la degradació a llogaret d'Oriola fins a la recuperació del privilegi de vila reial amb dret a vot en les Corts valencianes el 1692.

L'article 11 «Concessió del títol de Real Vila a Guardamar», de Clara Martínez Teva i José García Amorós, elabora un estudi paleogràfic i diplomàtic del privilegi de Carles II amb la seua transcripció íntegra i imatges d'aquest.

El següent article és de Bernabé Gil sobre «La institució municipal i canvis polítics i administratius durant l'edat moderna». Selecció de fets i dades, com el sistema d'insaculació electoral per a la provisió d'oficis consistorials, transformacions amb els canvis dinàstics, la creació de diputats i síndics o l'evolució del jutjat d'aigües fins a la Guerra d'Independència.

L'article d'Antonio Jesús Puigcerver, «Temps de transformacions: Guardamar durant el segle XVIII i albors del XIX» ens relata que va ser un important segle de transformacions amb la pèrdua del sistema foral valencià, l'expansió agrícola que va eliminar els saladers, l'augment notable de la demografia i la segregació de nuclis poblacionals com Rojals.

El quart bloc es dedica a la cultura, a la llengua i a la manera de viure les festes. El text de José Vicente Gómez Blasco «Les festes i celebracions al Guardamar anterior a 1829» recull totes les celebracions que es tenien lloc a la vila amb el seu propi calendari festiu, i recorda

que és una de les parròquies més antigues del Baix Segura.

L'últim article és de Brauli Montoya «Guardamar: des del mig català medieval murcià a l'extrem sud del català contemporani» i tracta de l'evolució idiomàtica del català en aquest territori des d'una perspectiva històrica, morfològica i fonètica, incidint en el fet que la parla de la localitat té peculiaritats que no hi ha en altres llocs i és l'últim poble de llengua catalana.

Tancant el llibre, hi trobem reproduccions de desplegable amb el privilegi d'Alfons X, el pla de la vila i castell de Guardamar del segle XVII o la vista de la vila del mateix segle, els plans i perfils del castell de Leandro Badarán en 1797 per a la reconstrucció després dels últims sismes o el terme de Guardamar en 1812.

Els autors recorden que encara queden molts camps per investigar i donar a conèixer, amb les novetats que vagen aportant les noves excavacions arqueològiques. En conjunt, un document imprescindible per la memòria del poble.

José Luis Tomás Navarrete